

Andrei Timotin

**ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU SFÂNTA LĂTURGHIE.
O CAZANIE NECUNOSCUTĂ DIN SECOLUL AL XVII-LEA***

În ms. rom. 4182 din Biblioteca Academiei Române din București se află, în afara unei copii a *Cărții românești de învățătură* a lui Varlaam, o serie de cazanii care nu se găsesc în textul tipărit la Iași în 1643, între care și textul de care ne ocupăm aici, *Învățătură pentru sfânta lăturghie* (f. 539^r–541^v și 544^r)¹. Manuscrisul, transcris între 1680 și 1692 de popa Urs din Cotiglet, copist bihorean căruia îi datorăm mai multe scrieri din ultimul sfert al veacului al XVII-lea², a trezit, încă de la mijlocul veacului trecut, interesul celor care s-au ocupat de circulația *Cazaniei* lui Varlaam în Transilvania și care au semnalat prezența în cuprinsul său a mai multe scrieri absente din textul tipărit³. Mai recent, manuscrisul a fost studiat în legătură cu alte scrieri din cuprinsul său, precum *Descoperirea celor 12 Vineri*⁴, *Epistoliia Domnului nostru Iisus Hristos (Legenda duminicii)*⁵ sau *Învățătură de pre Sodom și de Gomor*⁶.

Textul *Învățăturii pentru sfânta lăturghie* este împărțit în două părți, din pricina legării defectuoase a codicelui, între prima și a doua parte fiind inserat un

* Această lucrare este finanțată printr-un grant al Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică și Inovare, CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2014-4-2162.

¹ Pentru descrierea manuscrisului, vezi Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, București, 1987, p. 371–372.

² Despre activitatea de copist a popii Urs, vezi Nicolae Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, Oradea, 1922, p. 17; Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, Oradea, 1935, p. 24–25; Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, București, 1959, p. 260; Atanasie Popa, *Cărturari bihoreni: popa Ursu din Cotiglet, sec. XVII*, în „Mitropolia Moldovei și a Sucevei”, XLIV, 1968, nr. 5–6, p. 298–309; Florian Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, [partea I], Oradea, 1985, p. 90–100; partea a II-a, Oradea, 1986, p. 137–142.

³ Atanasie Popa, *Cazania lui Varlaam 1643*, Timișoara, 1944, p. 110; Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*, Timișoara, 1979, p. 224; idem, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 440; idem, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 45–46. Texte absente din *Cazania* lui Varlaam (dintre care unele se găsesc în ms. 4182) se află și într-un alt manuscris copiat de popa Urs, aflat într-o colecție privată din Cluj. Autorii menționați mai sus le atribuie însă în mod eronat, pe baza unei însemnări din manuscrisul clujean, unei *Cazanii* pierdute din veacul al XVI-lea (vezi Alexandru Mareș, *O scriere imaginară: Păucenia lui Alexandru-Vodă din Țara Moldovei*, în „Limba română”, LXI, 2012, nr. 2, p. 211–218).

⁴ Floarea Virban, *O traducere românească din secolul al XVII-lea a Descoperirii celor 12 Vineri*, în „Limba română”, XLII, 1993, p. 29–39.

⁵ Cristian Moroianu, *O versiune semirotacizantă a „Legendei duminicii” din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, XLIV, 1995, nr. 1–2, p. 48–58; Emanuela Timotin, *Legenda duminicii*, studiu monografic, ediție și glosar, București, 2005, p. 90–93.

⁶ Alexandru Mareș, *Despre geneza unei cazanii apocrife din secolul al XVII-lea*, în idem, *Cărți populare din secolele al XVI-lea – XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, 2006, p. 65–74 (publicat inițial în „Limba română”, LI, 2002, nr. 1–3, p. 99–103).

fragment dintr-o *Învățătură despre sărbători*, al cărei început se află pe ultima filă a manuscrisului (f. 545^v și 542^r–543^v). După cazania despre liturghie a fost copiat un fragment dintr-o *Învățătură de sfânta cuminecătură* (f. 544^v–545^v), care are la bază o prelucrare a omiliei la Joia Mare din *Cazania a II-a* (1581) a lui Coresi⁷.

Scrierea de care ne ocupăm se înfățișează sub forma unei predici menite să lămurească enoriașilor înțelesul ofrandelor aduse cu prilejul oficierei liturghiei pentru pomenirea celor bolnavi sau răposați și mai cu seamă să-i încredințeze de înrăurirea pe care cele 40 de liturghii care se slujesc pentru aceștia din urmă o au în lumea de dincolo asupra sufletelor adormiților. După o scurtă introducere, textul cuprinde două povestiri care ilustrează conținutul acestor învățături, precedate de recursul la autoritatea „sfântului marelui Dionisie” (Pseudo-Dionisie Areopagitul) și urmate de o scurtă încheiere cu rol moralizator. Prima dintre aceste povestiri înfățișează istoria unui om bogat din Nicomedia, mărinimos și darnic cu cei săraci, dar care nu aducea ofrande la biserică, socotindu-le lipsite de folos. Fiind bolnav, pe patul de moarte, el se însănătoșește în mod miraculos mulțumită unui preot, Isaia, ale cărui rugăciuni sunt ascultate de Dumnezeu, care îi dezvăluie omului bogat, printr-o viziune, rostul și puterea celor 40 de liturghii care se slujesc pentru sufletul său și iertarea păcatelor sale. Cea de-a doua povestire o completează pe cea dintâi, înfățișând înrăurirea ofrandelor nu doar asupra celor bolnavi, dar mai ales asupra celor răposați. De această dată, un preot își salvează slujitorul din focul iadului, în care fusese azvârlit după moarte din pricina neascultării, cu ajutorul a 40 de liturghii și a rugăciunilor pe care le face pentru iertarea păcatelor lui. Povestirea stabilește, astfel, o relație de simetrie între cele 40 de liturghii săvârșite 40 de zile de-a rândul și iertarea progresivă a păcatelor defunctului.

La originea acestor povestiri se află două texte care au contribuit, fără îndoială, la răspândirea ritualului slujirii celor 40 de liturghii consecutive⁸: cea dintâi este o scriere moralizatoare bizantină care s-a bucurat de o anumită circulație

⁷ Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, 1914, p. 109–114. O astfel de prelucrare este cea din ms. rom. BAR 5032 (*Manuscrisul de la Ieud*, text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, 1977, p. 166–171; cf. *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), coord. Alexandru Mareș, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 2016, p. 192–194). Vezi și ms. rom. BAR 130, f. 72^r–75^v, manuscris bihorean copiat între 1679 și 1699 (vezi Liliana Agache, *Disputa lui Isus cu Satana*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, V, 2001, p. 206–207 și 211–212; Cristina-Ioana Dima, *O traducere inedită a Vechiului Testament din secolul al XVI-lea*, București, 2009, p. 18–20). O *Învățătură despre cuminecătură* și o *Învățătură despre sărbători* au fost semnalate și în cuprinsul manuscrisului copiat de popa Urs aflat în colecția lui Atanasie Popa (At. Popa, *Cazania lui Varlaam 1643*, p. 110; Fl. Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, I, p. 97–98; idem, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, p. 45).

⁸ Despre originea liturghiilor funerare oficiate în special a treia, a noua și a patruzecia zi, vezi Emil Freistedt, *Altchristliche Totengedächtnistage und ihre Beziehung zum Jenseitsglauben und Totenkultus der Antike*, Münster, 1928; Gilbert Dagron, *Troisième, neuvième et quarantième jours dans la tradition byzantine: temps chrétien et anthropologie*, în *Le temps chrétien de la fin de l'Antiquité au Moyen Âge, IIIe–XIIIe siècles* (Colloque CNRS, Paris, 9–12 mars 1981), Paris, 1984, p. 419–430; Ulrich Volp, *Tod und Ritual in den christlichen Gemeinden der Antike*, Leiden, 2002.

manuscrisă începând cu veacul al XII-lea, *Viziunea lui Isaia din Nicomedia*⁹; cea de-a doua reprezintă a adaptare bizantină a uneia din numeroasele „povestiri folositoare sufletului” (διηγῆσεις ψυχοφελείς) din *Dialogurile* lui Grigorie cel Mare¹⁰. Popularitatea celor două povestiri în perioada postbizantină s-a datorat în primul rând *Nomocanonului* lui Manuil Malaxos (veacul al XVI-lea), care le-a asociat într-un ansamblu, care include și referința la Dionisie Areopagitul¹¹, menit să ilustreze utilitatea slujbelor și rugăciunilor pentru vii și răposați practicate în Biserica Ortodoxă¹². *Nomocanonul* lui Malaxos a stat la baza *Îndreptării legii*, pravila tipărită la Târgoviște în 1652, de unde au fost preluate în cazania copiată de popa Urs din Cotiglet, așa cum o arată limpede confruntarea celor două texte¹³:

I. Că era un boiaru la Nicomidiia și elu să află bolnav în nevoie de moarte și elu zisă muieriei lui să dea dintru avuția lui mișeilor și săracilor și robii lui ce avea să-i iarte, iară lăturghii zicea popilor să nu dea. Și acel boiaru avea credință și smerenie mare cătră sfântul și cuviosul Isaia, carile era preut vestit și putearnic întru bunătăți. Și acel boiaru să rugă sfântului Isaiei preut și, cumu să ruga așa, să izbăvi de boală și fu sănătos. Iară elu, deacă să sculă, să dusă la sfântul Isaie preut, iară sfântul, deacă-lu văzu, să împlu de bucurie și mări pre Dumnezeu și să sărutară amândoi și șezură. Și deacă șezură, lu întrăbă sfântul pre acel boiaru cumu s-au tămăduit și cum au dobândit sănătate. Răspunsă boiarul acela și zisă: „cum rugai”, zice, „pre molitva ta cea sfântă, într-acela ceas mă tămăduii”.

(ms. rom. BAR 4182, f. 539^{r-v})

Un boiaru la Nicomidia se afla bolnav la nevoie de moarte. Zise muierii lui să dea dentru-avuția lui mișeilor și săracilor și robii lui să-i iarte, iară liturghii zicea popilor să nu dea. Iară acel boiaru avea credință și smerenie cătră cuviosul Isaia, carele era preot vestit și putearnic întru bunătăți. Și rugându-se molitvei lui, se izbăvi de boală și se făcu sănătos ca și întâi. Iară deaca se sculă, mearse la sfântul și, cumu-l văzu sfântul, se

⁹ Daniel Stiernon, *La Vision d'Isaïe de Nicomédie*, în „Revue des études byzantines”, 35, 1977, p. 5–42 (ediția textului la p. 24–29). În secolul al XVI-lea, textul figurează atât între povestirile moralizatoare atribuite lui Pavel de Monemvasia, cât și în culegerile de *apophthegmata Patrum* (*ibidem*, p. 18).

¹⁰ Grigorie cel Mare, *Dialoguri*, IV, 57, 8–16, în Grégoire le Grand, *Dialogues*, tome III (*Livre IV*), texte critique et notes par Adalbert de Vogüé, traduction par Paul Antin, Paris, 1980 (*Sources chrétiennes*, 265), p. 188–195.

¹¹ Originea pasajului referitor la Pseudo-Dionisie Areopagitul (ms. rom. BAR 4182, f. 539^r) se află în Anastasie Sinaitul, *Interrogationes et responsiones (Quaestio 22)*, în *Patrologia Graeca*, ed. J.-P. Migne, vol. LXXXIX, Paris, 1865, col. 536 C.

¹² *Nomocanonul lui Manuil Malaxos (după ms. gr. BAR 307)*, text grecesc stabilit și traducere de Vasile Grecu și Gheorghe Cronț, în *Îndreptarea legii. 1652*, ediție întocmită de colectivul de drept vechi românesc condus de Andrei Rădulescu, București, 1962, p. 765–769: *Despre liturghiile ce se dau preoților de sărindare pentru vii și pentru morți. Cap. 134*. Prezența *Viziunii lui Isaia* în versiunile manuscrise ale *Nomocanonului* a fost semnalată de D. Stiernon, *op. cit.*, p. 18–21. În comentariul *Viziunii*, Daniel Stiernon menționează povestirea despre slujitorul scos din iad din *Nomocanon*, fără a-i identifica însă originea (*ibidem*, p. 35).

¹³ *Îndreptarea legii cu Dumnezeu, carea are toată judecata arhierescă și împărătească, de toate vinile preoțești și mirenești*, Târgoviște, 1652, p. 129–133: *Pentru liturghiile ce dau preoților pentru sărăcuste pentru cei vii și pentru cei morți. Glava 160*. Am consultat exemplarul din colecția Bibliotecii Academiei Române din București C.R.V. 61. Vezi și *Îndreptarea legii. 1652*, p. 166–168.

împlu de bucurie și mări pre Dumnezeu. Și deaca se sărutară întru Hristos, sezură. Și-l întrebă sfântul ce i-au fost leacul tămăduirii lui de la carele au luat sănătate. Răspunse boiarul: „cum rugaiu”, zice, „pre molitva ta cea sfântă, într-acelel ceas mă tămăduiuu”.

(*Îndereptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 130)

II. Și cum văzu sluga pre sfântul lui strâgă cătră dâns cu mare glas și zisă: „Precinstitul meu părinte, iată, pentru sfintele tale molitve și rugi, izbăvi-să dintru muncă giumătate de trupul meu. Ce mă rog, agiută-mi de tot să mă izbăvâsc ca să mărgu întru lumina de veaci”. Iară sfântul lui Dumnezău, văzând aceasta, mări și laudă pre Dumnezău. Și a doao zi, sfântul lui Dumnezău începu a sluji și cealealalte lăturghii, ceale 20 de lăturghii, până ce împlu 40 de lăturghii. Iară deaca să sfârșiră lăturghiile, sfântul iară să rugă lui Dumnezău să vază de sluga lui izbăvitu-s-au de tot din muncă au ba. Și așa văzu sfântul și a treia oară râul cel de foc cu toată gloata aceea ce văzuse și de ceale doao ori, iară pre sluga lui acolo nu-l mai văzu, că elu ieșisă din muncă și din râul cel de foc și mearsă în raiu în viața de veaci. Atunci sfântul mulțami și deade slavă lui Dumnezău pentru căci priimi jirtva sfintei lăturghii și izbăvi sluga lui din muncă.

(ms. rom. BAR 4182, f. 541^v și 544^r)

Și cum văzu ucenicul pre starețul lui, strigă cătră dînsul cu mare glas: „Precinstitul meu părinte, iată, pentru sfintele tale molitve și rugi, izbăvi-se dentru muncă jumătate de trupul meu. Ce mă rog, agiută-mi de tot a mă izbăvi de tot trupul, să merg întru lumina de veaci”. Iară cucearnicul stareț văzând așa, mări pre Dumnezeu. Atunce iară a doao zi începu a sluji liturghie în toate zilele până se împlură și cealealalte 20 de lăturghii și să împlură 40. Iară deaca să obârșiră, iară rugă sfântul pre Dumnezeu să vază de ucenicul lui izbăvitu-se-au de tot dentru muncă au ba. Și așa văzu a treia oară râul de foc cu toată gloata aceea carea văzuse și de cealea ori. Iară pre ucenicul lui acolo nu-l mai văzu, că ieși, pentru rugile și molitvele sfântului, dentru munca râului de foc și mearse în raiu, în viața de veaci. Iară sfântul stareț deade slavă și mulțemire iubitoriului de oameni și mântuitoriului de sufletele noastre, domnului Isus Hristos, carele priimi jertvele sale ale sfintelor liturghii și izbăvi pre ucenicul lui den muncă.

(*Îndereptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 132)

Povestirea bogatului din Nicomedia și a preotului Isaia a fost preluată și într-o altă scriere tipărită la mijlocul veacului al XVII-lea, *Șapte taine a besearecii* (Iași, 1644), într-un context de polemică religioasă (anticalvin), unde autoritatea *Viziunii lui Isaia* este invocată, alături de alte texte, în sprijinul practicii ortodoxe a slujbelor și rugăciunilor pentru vii și răposați¹⁴. Scrierea tipărită în 1644 este însă diferită de cea din ms. 4182, iar tipăritura de la Iași nu cuprinde povestirea despre izbăvirea slujitorului preotului inspirată de *Dialogurile* lui Grigorie cel Mare.

Cele două povestiri figurează însă într-un ansamblu de texte despre rostul și utilitatea liturghiilor pentru vii și răposați din ms. 100 din Biblioteca Academiei

¹⁴ *Șapte taine a besearecii. Iași, 1644*, ediție critică, notă asupra ediției și studiu filologico-lingvistic de Iulia Mazilu, Iași, 2012, p. 194–195: *Glava 13. Pentru ceia ce dau de-și fac ceale 40 de liturghii, ce să dzice o sărăcustă. Svântul Isaiia monah*. Tipăritura include și pasajul referitor la Pseudo-Dionisie Areopagitul (*ibidem*, p. 191–192: *Glava 11. Întrebare: Care păcate să iartă după moarte pentru liturghia și ruga și milostenia? Dionisie Areopagit*). O altă pledoarie pentru utilitatea slujbelor pentru răposați se găsește și în *Vedenia Sofianei*, scriere moralizatoare din prima jumătate a veacului al XVII-lea, tradusă în limba română și copiată în Episcopia Râmnicului de Vlad Grămăticul între 1690 și 1720; vezi Andrei Timotin, *Profeții bizantine și postbizantine în țările române (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, București, 2015, p. 30.

Române, Filiala Cluj (f. 237^r–231^r), provenit din biblioteca lui Timotei Cipariu. Manuscrisul a fost copiat în Transilvania de mai mulți copişti, în perioade diferite¹⁵. Examinarea manuscrisului, asupra căruia vom reveni cu un alt prilej, ne-a îngăduit să constatăm că acest ansamblu de texte, copiat la sfârşitul codicelui (f. 224^v–235^f), după anul 1679, reproduce mai multe capitole din pravila tipărită la Târgovişte în 1652 (mai precis, glavele 159–160 şi 162–163)¹⁶, între care şi cel preluat în cazania copiată de popa Urs. Aceste fragmente din pravilă circulau, aşadar, în mod independent la sfârşitul veacului al XVII-lea în Transilvania, sub forma unui grup de texte destinat să legitimeze practica liturghiilor pentru vii şi răposăți.

Din acest ansamblu, autorul *Învățăturii pentru sfânta lăturghie* va fi desprins două povestiri (glava 160 din pravilă) pentru a alcătui o cazanie de sine stătătoare. Acelaşi tip de operaţie a fost evidenţiată şi în cazul altei cazanii din ms. 4182, *Învăţătura de pre Sodom şi de Gomor*, o compilaţie care reuneşte fragmente din *Palia de la Orăştie* şi din scrierea apocrifă *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*¹⁷.

În privinţa regiunii unde a fost alcătuită această cazanie, maghiarisme precum *batâr* „deşi, cu toate că” (539^r)¹⁸ şi *hasnă* „folos”¹⁹ indică o origine transilvăneană, în vreme ce un alt maghiarism, *miluoan* „precis, sigur” (540^v), înregistrat mai ales în regiunea Bihorului²⁰, pare să arate că textul a fost compilat în această regiune. Tot în Bihor pare să fi fost alcătuită, de altfel, şi *Învăţătura de pre Sodom şi de Gomor*²¹.

¹⁵ Pentru descrierea manuscrisului, vezi Nicolae Comşa, *Manuscrisele româneşti din Biblioteca Centrală din Blaj*, 1944, nr. 105, p. 110–112; Maria Stanciu-Istrate, *Viaţa Sfântului Vasile cel Nou şi Vămile văzduhului*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie şi glosar, Bucureşti, 2004, p. 44–50. Manuscrisul a fost examinat în mai multe rânduri, trei dintre textele din cuprinsul său (*De Ţara Ardealului şi de ţinutul ei*, *Viaţa Sfântului Vasile cel Nou* şi *Apocalipsul Maicii Domnului*) constituind şi obiectul unor ediţii; vezi Moses Gaster, *Chrestomatie roumaine*, Leipzig-Bucureşti, vol. I, 1891, p. 175–178; Alexandru Mareş, *Cărţi populare de prevestire. Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer. Învăţătura despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, Bucureşti, 2003, p. 45–47 şi 61–63; M. Stanciu-Istrate, *op. cit.*; Cristina-Ioana Dima, *Apocalipsul Maicii Domnului. Versiuni româneşti din secolele al XVI-lea – al XIX-lea*, studiu monografic, ediţie şi glosar, Bucureşti, 2012, p. 83–93 şi 240–250.

¹⁶ Pravila din 1652 s-a bucurat de o circulaţie remarcabilă în Transilvania. Florian Dudaş a înregistrat prezenţa a zece exemplare din tipăritura de la Târgovişte numai în regiunea Bihorului; vezi Fl. Dudaş, *Vechile tipăriri româneşti din bisericile Bihorului (sec. XVI–XVII)*, Oradea, 1979, p. 68–79 şi 186–187; idem, *Carte vechi românească în Bihor. Sec. XVI–XVII [Catalog]*, Oradea, 1977, p. 85–105.

¹⁷ Al. Mareş, *Despre geneza...*, p. 65–71.

¹⁸ Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966, s.v. *batâr*; Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Bucureşti, 1987, p. 65 (s.v. *batâr*).

¹⁹ L. Tamás, *op. cit.*, s.v. *hasnă*; Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 188; M. Costinescu, M. Georgescu, Fl. Zgraon, *op. cit.*, p. 142 (s.v. *hasnă*).

²⁰ L. Tamás, *op. cit.*, s.v. *miluan*; M. Costinescu, M. Georgescu, Fl. Zgraon, *op. cit.*, p. 186 (s.v. *miluan*). Expresia *de miluanu*, având acelaşi sens, este atestată, de asemenea, într-un manuscris bihorean de la sfârşitul veacului al XVII-lea (ms. rom. BAR 130); vezi C.-I. Dima, *O traducere inedită...*, p. 101–102.

²¹ Al. Mareş, *Despre geneza...*, p. 72.

Este semnificativ faptul că textul copiat de popa Urs este alcătuit sub forma unei predici destinate să fie rostite de preot în biserică²². Știm deja că versiunea *Legendei duminicii* copiată de popa Urs în același manuscris avea aceeași menire²³ și că versiunea din ms. 130 a *Învățăturii despre pustușagul Ierusalimului*, scriere care se găsește și în ms. 4182, era citită în biserică în ziua de 1 mai²⁴. Nu este, desigur, întâmplător că aceeași alcătuire și aceeași menire o aveau și celelalte două cazanii alături de care *Învățătura pentru sfânta lăturghie* a fost copiată în ms. 4182: *Învățătura de sfânta cuminecătura* și *Învățătura de sărbători*. Cea dintâi are forma unei predici despre folosul împărțășaniei, în vreme ce a doua reprezintă o predică despre cinstirea duminicii, în care enoriașii sunt îndemnați să părăsească celelalte activități și să participe la lăturghie, un îndemn care completează în chip firesc textul *Legendei duminicii* copiat de popa Urs în același manuscris. Cele trei învățături care au fost asociate la sfârșitul codicelui pot fi, așadar, privite ca un ansamblu având nu numai o unitate tematică, dar și una funcțională. Prelucrarea lor sub forma unor predici destinate lecturii în biserică pare să fie opera unui preot bihorean din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, probabil chiar a popii Urs din Cotiglet.

ANEXĂ

Reproducem mai jos, în transcriere interpretativă, textul *Învățăturii pentru sfânta lăturghie* din ms. rom. BAR 4182. Cele mai însemnate intervenții operate în text sunt următoarele: grafiile care prezintă omisiuni de litere rezultate în urma prescurtării sau suprascrierii sunt întregite în mod tacit; literele suprascrise sunt transcrise în rând, cele aflate la finalul cuvântului fiind reproduse prin cursive; literele cu valoare cifrică sunt reproduse prin cifre arabe; punctuația este modernizată; sfârșitul fiecărei file recto este notat printr-o bară oblică, iar sfârșitul filei verso prin două bare oblice. În aparatul critic sunt înregistrate erorile de scriere și alte interpretări posibile ale unor litere, precum și sursele unor pasaje din textul editat.

*Învățătură pentru*²⁵ *sfânta lăturghie*

Creștinii lui Dumnezeu²⁶ și blagosloviții lui Dumnezeu²⁶, oamini buni, carii ați vinit astăzi la sfânta beserecă cu dar și cu jirtvă și ați dat lăturghii de prescuri de s-au slujit astăzi în sfântul oltariu, cuvine-să foarte bine a ști și a înțelege omul

²² Ms. rom. BAR 4182, f. 539^r: „Creștinii lui Dumnezeu și blagosloviții lui Dumnezeu, oamini buni, carii ați vinit astăzi la sfânta beserecă cu dar și cu jirtvă și ați dat lăturghii de prescuri de s-au slujit astăzi în sfântul oltariu [...] Pentr-aceaea, fraților creștini, ia ascultați ce zice dumnezăiasca Scriptură și sfântul marile Dionisie [...]”.

²³ Vezi E. Timotin, *Legenda duminicii*, p. 99–100. S-a putut arăta, de asemenea, că și alte versiuni ale *Legendei duminicii* erau citite în biserică și aveau un rol catehetic (*ibidem*, p. 143; Al. Mareș, *Trei note despre apocrifele religioase*, p. 89–91). Același rol l-au putut avea și alte scrieri cu caracter apocrif, precum *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan* (*ibidem*, p. 91–92) sau *Apocalipsul Maicii Domnului* (C.-I. Dima, *Apocalipsul Maicii Domnului*, p. 185).

²⁴ Al. Mareș, *Trei note despre apocrifele religioase*, p. 92.

²⁵ Scris: **пентрь**.

²⁶ Scris: **дѣмнзѣ**.

creștin și omul păcătos ce hasnă și ce folos și ce ajutoriu are pentru sfintele lăturghii ce le aduce și le dă la sfânta besearcă în mâna preutului de le slujește în oltariu și cealea ce dă până custă, și cealea ce dă după moarte.

Pentru-aceaea, fraților creștini, ia ascultați ce zice dumnezăiasca Scriptură și sfântul marile Dionisie. Că de nu vor fi prea mari păcatele omului, adecă a mortului, are folos și are iertăciune pentru²⁵ sfintele lăturghii și pentru²⁵ rugi și pentru²⁵ milostenie carea să face pentru²⁵ elu. Iară alți dumnezăiești sfinți și dascali zic că batâr vor fi mari păcatele omului, și pentru²⁵ sfintele lăturghii și pentru²⁵ milostenii toate păcatele omului le iartă Dumnezău²⁶, cum zice sfânta Scriptură.

Că era un boiaru la Nicomidiia și elu să află bolnav în nevoie de moarte și elu zisă muieriei/(539^v) lui să dea dintru avuția lui mișeilor și săracilor și robii lui ce avea să-i iarte, iară lăturghii zicea popilor să nu dea. Și acel boiaru avea credință și smerenie mare cătră sfântul și cuviosul Isaia, carile era preut vestit și putearnic întru bunătați. Și acel boiaru să rugă sfântului Isaiei preut și, cumu să ruga așa, să izbăvi de boală și fu sănătos. Iară elu, deacă să sculă, să dusă la sfântul Isaie preut, iară sfântul, deacă-lu văzu, să împlu de bucurie și mări pre Dumnezău²⁶ și să sărutară amândoi și șezură. Și deacă șezură, lu întrăbă sfântul pre acel boiaru cumu s-au tămăduit și cum au dobândit sănătate. Răspunsă boiarul acela și zisă: „Cum rugaiu”, zice, „pre molitva ta cea sfântă, într-acela ceas mă tămăduiu”. Atunci zisă sfântul preut cătră acel boiaru: „Dară, fātu mieu, dat-ai lăturghii pentru²⁵ ispăseniia sufletului tău?”. Iară elu zisă: „Ba, cinstite părinte, că batâr așu fi dat, nice un folos nu mi-ar fi făcut, numai ce m-ași fi cheltuit în deșert”. Atunci zisă lui preacuviosul părinte: „Fātu mieu, nu grăi așa, căci că Iacov Apostol, fratele Domnului, zice așa: că de va bolnăvi vrun²⁷ om, atunci să chieați preuții beseariciei să să roage lui Dumnezău²⁶ prin²⁸ acela om²⁹. Și Dumnezău²⁶, //(540^f) pentru rugăciunile preuților lui, va da sănătate bolnavului și-lu va scula din boală și omul acela, de va avea păcate, Dumnezău²⁶ le va ierta pentru²⁵ ruga preuților”. Așa zisă sfântul părinte cătră acel boiaru de-l învăță și-lu îndireptă.

Iară boiarul acela, deacă auzi aceasta, să dusă acasă și, cum sosi acasă, începu³⁰ a da lăturghii și plăti unui preut de sluji 40 de lăturghii pentru²⁵ dânsul. Iară deacă să slujiră aceale 40 de lăturghii, într-o noapte să deșteptă boiarul acela din somn și fără de veaste să deșchisără ușile casei lui, nedeșchisă de nime. Și văzu unde intrară 40 de voinici îngerești călari și cu veșminte albe în case la elu și stătură 20 de-a direapta, iară alți 20 de-a stânga. Iară boiarul acela, deacă văzu aceasta, să îngrozi foarte și zisă cătră-nșii: „Domnii miei, dirept ce-ați vinit la casa unui păcătos?”. Iară ei răspunsără și zisără: „Nu ti teame, că noi simtem 40 de lăturghii ale tale, carile s-au făcut pentru²⁵ tine cătră iubitoriul de oameni Dumnezău²⁶ și ne-au tremis Dumnezău²⁶ să te timpinăm să mergi la besearcă. Și vină cu bucurie mare, nu te spăria, că pentru³¹ aceale 40 de lăturghii te-ai făcut părtaș și te-ai împreunat la

²⁷ Scris în continuare: оґнь.

²⁸ Scris: при сQ

²⁹ Iacov 5, 14.

³⁰ Scris: сґеръ.

³¹ Scris: пентръ.

Dumnezău²⁶ să iai neapărat împărăția ceriului”. Și atunci cunosc³²/(540^v) boiariul acela din cuvântul lui sfânt Isaiia preut că multă putere au lăturghiile la Dumnezău²⁶, că pentru²⁵ dânse să iartă păcatele oaminilor. Și atunci boiariul acela încă și mai deade dintru avuția lui preuților să facă lăturghii și să slujască pentru el și să roage pre Dumnezău²⁶.

Pentr-aceaea, creștinii lui Dumnezău²⁶, pocăiți-vă de păcatele voastre³³ mainte de moarte și vă rugați lui Dumnezău²⁶ și faceți milostenie și dați lăturghie la sfânta besearcă să slujască pentru păcatele voastre. Și ascultați cuvântul lui Dumnezău²⁶ și ce spune popa din Scriptura sfântă, că, zău, să nu veți asculta de preut și de Scriptura sfântă, toți veți peri în munca de veaci.

Cum spune în sfânta Scriptură, că era un sfânt, adecă un preut dumnezăiesc și avea o slugă și elu niceodată nu ascultă pre sfântul să facă vrun bine. Iară sfântul zicea cătră elu: „Fătu mieu, mie nu-mi pare rău căci nu mă ascuți, ce eu mi bănuiesc și plâng de perirea sufletului tău, că eu știu miluoan că pentr-aceaea vei lua munca de veaci”. Iară sluga lui de aceastea cuvinte-și bătea jocu și râde și elu nu mai gândia să asculte pre sfântul. Iară preste³⁴ puține zile să războli și muri sluga sfântului și, pentru²⁵ neascultare,/(541^r) sufletu/ lui mearsă în muncă. Iară sfântul, cum avea îndrăznire, să rugă cătră Dumnezău²⁶ să vază sluga lui în ce loc de muncă să va afla. Și Dumnezău²⁶ l-ascultă pre sfântul. Cum zice David proroc³⁵, face Dumnezău²⁶ voia celora ce au frică de Dumnezău²⁶ și rugăciunea lor ascultă-o³⁶. Și atunci văzu sfântul pre sluga lui în râul cel de foc a muncii și curea focul acela cu turburală multă și cu sunet mare. Și era într-acele râu de foc mulțime de oamini carii nu era putere să-i numere cineva. Și era unii în râul cel de foc până la mijlocul trupului, iară alții până la grumazi. Iară acel slugă a sfântului, elu era cu tot trupul/ înlontru³⁷ întru adâncimea acelu râu de foc. Și cumu-l văzu sfântul întru acea muncă mare muncindu-să, elu să întristă și plânsă cu amar. Și zisă cătră-ns: „Fătu mieu, vezi în ce te afli nu pentr-alt, ce numai pentru ce n-ai avut ascultare, iaca că te făcuși moștin cu dracii în focul de veaci”. Iară sluga acela strâga așa cătră sfântul din râul cel de foc cu mare glas și zisă: „Părintele mieu, părintele mieu, de vei vrea, poți mă izbăvi și mă poți scoate dintr-această muncă ce mă muncesc. O, vai de mine, osinditul, o, vai de mine, muncitul, că n-am avut ascu/(541^v)ltare, deci pentr-aceaea mă muncesc. Ferice de ceia ce au ascultare”.

Iară deacă să deșteptă sfântul lui Dumnezău²⁶, elu începu²⁸ a face slujbă cumu-i era obiceiul. Și dup-aceaea, începu a să ruga lui Dumnezău²⁶ pentru²⁵ sluga lui și începu²⁸ a face lăturghii pentru²⁵ acel suflet muncit. Și făcu 20 de lăturghii în 20 de zile după olaltă. Iară deacă să împlură aceale 20 de lăturghii, să rugă iară sfântul lui Dumnezău²⁶ ca să vază pre sluga lui unde să va afla. Și așa văzu sfântul și a dooa oară râul cel de foc cu gloata cea de oamini a cei munci. Și

³² Scris: ксноскъ.

³³ Scris: воастръ.

³⁴ Scris: престъ.

³⁵ Psalmul 144, 19.

³⁶ Scris: 8.

³⁷ Scris: ссѡрѡмъ.

sluga sfântului era până la mijlocul trupului în muncă, iară de la mijlocul trupului în sus era izbăvit. Și cum văzu sluga pre sfântul lui, strâgă cătră dâns cu mare glas și zisă: „Precinstitul meu părinte, iată, pentru²⁵ sfintele tale molitve și rugi, izbăvi-să dintru muncă giământate de trupul meu. Ce mă rog, agiută-mi de tot să mă izbăvăsc ca să mărgu întru lumina de veaci”. Iară sfântul lui Dumnezeu²⁶ văzind aceasta, mări și laudă pre Dumnezeu²⁶. Și a doao zi, sfântul lui Dumnezeu²⁶ începu²⁸ a sluji și cealealalte lăturghii, ceale 20 de lăturghii, până ce împlu 40 de lăturghii. Iară deacă să sfârșiră lăturghiile, sfântul iară să rugă lui Dumnezeu²⁶ să vază de sluga lui/(544^t) izbăvitu-s-au de tot din muncă au ba. Și așa văzu sfântul și a treia oară râul cel de foc cu toată gloata aceea ce văzusă și de ceale doao ori, iară pre sluga lui acolo nu-l mai văzu, că elu ieșisă din muncă și din râul cel de foc și mearsă în raiu în viața de veaci. Atunci sfântul mulțumi³⁸ și deade slavă lui Dumnezeu²⁶ pentru²⁵ căci priimi jirtva sfintei lăturghii și izbăvi sluga lui din muncă.

Pentr-aceaea, fraților creștini, pentru²⁵ dumnezăieștile lăturghii să izbăvăsc sufletele dintru mânule dracului și mărgu întru mâna lui Dumnezeu²⁶. Și pentru sfintele lăturghii să suie sufletul omului tocma de desuptul iadului la ceriu și din tunearec la lumina de veaci. Pentr-aceaea, fraților creștini, ascultați cuvântul lui Dumnezeu²⁶ și vă nevoiți de dați sfintele lăturghii, că așa-mi pare și zice dumnezăiasca Scriptură, că pentru²⁵ sfânta lăturghie veți avea iertăciune păcatelor și veți dobândi viața de veaci și împărăția ceriului. Și așa vă va iubi Dumnezeu²⁶ pre voi și va căuta Sfinția sa cu milă pre voi și în toate primejdile și nevoile voastre vă va asculta și împărăția cerului vă va dăru, carea noi toți să o dobândim pentru²⁵ mila Domnului nostru³⁹, lui Isus Hristos, căruia să cuvine toată slava în veaci. Amin.

ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU SFÂNTA LĂTURGHIE (HOMÉLIE SUR LA SAINTE LITURGIE).
UN SERMON INCONNU DU XVIIe SIÈCLE

(Résumé)

Dans le manuscrit roumain 4182 de la Bibliothèque de l'Académie roumaine de Bucarest se trouvent une copie de l'*Homélie* de Varlaam, le métropolitain de Moldavie (Jassy, 1643) et quelques homélies absentes de l'ouvrage imprimé, parmi lesquelles une homélie sur l'utilité des liturgies funéraires et pour les malades (*Homélie sur la sainte liturgie*). Le manuscrit a été copié par le prêtre Urs du village de Cotiglet (départ. Bihor) entre 1680 et 1692. L'étude établit les sources de cette homélie – la *Vision d'Isaïe de Nicomédie* et une adaptation byzantine d'un récit des *Dialogues* de Grégoire le Grand –, et montre qu'elle reproduit un fragment de l'adaptation roumaine du *Nomocanon* de Manuel Malaxos, imprimée à Târgoviște în 1652. La mise en forme de sermon de ce fragment semble avoir été réalisée dans le département de Bihor dans la seconde moitié du XVIIe siècle, probablement par le prêtre Urs.

Cuvinte-cheie: omilie, liturghie funerară, predică, Bihor, popa Urs din Cotiglet.

Mots-clés: homélie, liturgie funéraire, sermon, Bihor, le prêtre Urs de Cotiglet.

*Institutul de Studii Sud-Est Europene – Academia Română
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

³⁸ Scris: нѣѣи ми .

³⁹ Scris: ностръ.